

Drets de la infància i

necessitats socials

I Josep L. Oliver Torelló

Doctor en Pedagogia

Professor del Departament de Pedagogia i Didàctiques Específiques

Universitat de les Illes Balears

Resum: En l'article que es presenta a continuació s'aborda la relació existent entre necessitats i els drets de la infància. Es considera que tot i la naturalesa canviant de les necessitats és fonamental la definició d'un determinat marc de necessitats socials on quedi clarament exposat quines són les situacions negatives que afecten la infància i que es consideren com a situacions de necessitat. Alhora, es presenta la normativització dels drets de la infància com un marc gene-

ral i universal que hauria de permetre i possibilitar l'atenció al conjunt de necessitats infantils advocant per una orientació que complementi l'actuació protectora amb una actuació àmplia basada en el desenvolupament dels drets de la infància i l'atenció a les seves necessitats des de la justícia social.

Conceptes clau: Necessitats socials, drets de la infància, protecció infantil, progrés social, atenció a la infància i la família.

“Per a tota la infància
salut, educació, igualtat, protecció.
Així la humanitat avança”
UNICEF (2001)

Introducció

La valuosa afirmació de principis realitzada per UNICEF que encapçala aquest article duu implícits dos factors essencials pel que fa als drets de la infància.

D’una banda, els àmbits que ha d’atendre qualsevol instància, des de la individual fins a la governamental, en relació amb els àmbits d’atenció als infants i d’altra, la consideració que les necessitats de la infància suposen alguna cosa més que l’atenció necessària a un grup humà especialment vulnerable. La consideració que l’atenció a les necessitats infantils suposa una força estructurant de la societat futura pot suposar un ideal que col·lisió amb forces reals contràries al progrés social. Això ha estat així, i per desgràcia encara ho és en alguns casos, quan, per exemple, aquestes forces han impedit l’accés dels infants a l’educació perquè eixampla les possibilitats d’elecció de les persones i això no interessa quan alguns ja han decidit pels altres.

Malauradament, la consideració de la infància com un grup de la humanitat que porta implícit la possibilitat de canvi i avenç social encara està molt lluny de la nostra quotidianitat. Aquest és un factor que, des d’una perspectiva històrica, pot contribuir a explicar la poca consideració que fins fa pocs anys ha suposat aquest col·lectiu pels governs, fins i tot de països desenvolupats. És un fet prou conegut que en el cas de l’Estat espanyol, cap dels diferents plans d’inversió pública, que des del segle xx es varen dissenyar per millorar l’atenció a la

infància desemparada, varen ésser completats i que tampoc cap d’ells no va poder assolir els objectius inicialment prevists.

Sembla doncs, que la idea de la infància entesa com a força motriu que ha de permetre millorar el futur des del present, mitjançant l’adequada atenció als nins i nines i l’educació, no ha estat mai una idea prou desenvolupada per a tots els sectors socials éssent només viable per als sectors socials més conscients d’aquest fet i que, a més, han tingut possibilitats reals de fer d’aquesta idea una realitat.

En aquest sentit, la definició de *dret* que fa la Convenció de Drets de la Infància implica un plantejament referit a les necessitats de la infància enteses aquestes com al marc des del qual s’han d’abordar les actuacions públiques, es pot considerar encara com una novetat. A més, paradoxalment, d’una banda trobem nombroses referències en distints textos normatius en relació a la qüestió, mentre que d’altra és encara escassa la bibliografia científica específica dedicada al desenvolupament del que podríem denominar una teoria de les necessitats de la infància.

Amb relació a aquesta darrera qüestió, el fet de que no disposem a hores d’ara d’una taxonomia consensuada de necessitats infantils, forçosament fa que l’instrument legal sigui essencial per tal d’orientar diferents pràctiques i actuacions vers als infants. En aquest sentit, tot i la proliferació d’instruments internacionals relacionats parcialment amb alguns aspectes dels drets dels menors, a nivell internacional, realment no tenim gaire més que la Convenció de Drets del Nin de 1989. El caràcter universal d’aquesta, juntament amb la seva gairebé universal ratificació¹, permet defugir d’una relativització respecte del bon tracte a la infància que, com intentarem ex-

1. La incorporació dels Estats Units a la Convenció de Drets del Nin és una més de les actuacions que esperam del Govern d’Obama...

posar més endavant, suposa una terreny es-tèril per fomentar el progrés social i la millora de l'atenció als infants.

Actuació protectora i drets de la infància

Pensem que, per a les administracions públiques implicades en l'atenció a la infància (no només des de la dimensió protectora), la definició de les necessitats infantils ha de suposar una orientació que actuï de guia i marc de valoració de les diferents situacions que se'ls vagin presentant.

La mateixa Llei 1/1996, de protecció jurídica del menor, sembla ser tímidament conscient de la necessitat d'un plantejament integral d'atenció a la infància, atès que en el seu primer títol es refereix als drets de la infància, en un sentit general i ampli dirigit a tots els menors, mentre que en el seu segon gran títol, restringeix l'abast normatiu als casos que requereixen l'actuació protectora de l'entitat titular competent en la matèria.

Aquest fet ha anat generant diverses contradiccions en aquestes "entitats titulars" que s'han vist en la necessitat de definir i delimitar el seu abast competencial i no cal dir que aquesta delimitació, ateses les dificultats existents per donar resposta acurada a la creixent diversitat de situacions de desprotecció, ha tombat més cap a l'actuació sobre situacions concretes de desprotecció que cap a una protecció integral de la infància, que a més, ha d'ésser forçosament proactiva mentre que els serveis protectors, també per força, s'han de posicionar en una actuació reactiva².

Un exemple d'això, que també he estat i és font de confusió, és el cas de l'existència de determinades creences culturals que impliquen pràctiques de criança incompatibles amb els drets i les necessitats dels infants i per descomptat, amb un marc normatiu protector. Les pràctiques de criança generalment són producte de la socialització, experiències i formació que els pares han rebut en períodes anteriors de la seva vida. Aquestes pràctiques solen abastar aspectes vinculats amb la concepció social i cultural de la infància com també creences relacionades amb l'eficàcia i justificació de determinades conductes específiques³. Una de les característiques de la societat contemporània és la diversitat cultural, factor que implica treballar en contextos de major complexitat. Si dèiem abans que la divulgació dels avenços en matèria de desenvolupament psicossocial de la infància encara no es podien considerar suficientment divulgats en la nostra societat, la convivència de concepcions educatives i de criança distintes, moltes vegades derivades de contextos molt diferents, implica un desconeixement mutu entre aquestes que pot originar, en ocasions, intervencions poc adaptades.

En qualsevol cas, la Convenció Internacional dels Drets de la Infància, atès el seu caràcter universal, ha d'ésser el referent pràctic per a l'equilibri entre el necessari i recomanable respecte de la diversitat i l'atenció adequada a la infància. Per això, quan les pràctiques de criança, sigui quin sigui el seu origen, poden afectar els drets dels infants en un sentit negatiu s'ha de fer el possible per a la seva eradicació i per a la protecció efectiva dels menors objecte d'aquestes pràctiques. Aquesta acció implica una intervenció pre-

2. Les diferents "defensories del menor" que a determinades comunitats autònomes s'han creat tal vegada podrien jugar-hi un rol que, tanmateix, vist el caràcter no vinculant de les seves actuacions, no serà mai tan eficaç com un plantejament articulat entre els diferents agents amb responsabilitats o atribucions vers el benestar de la infància.

3. Són coneguts molts de casos on creences falses han generat conductes realment nocives pels infants. Així per exemple, a alguns indrets de l'estat espanyol, durant els segles XVIII i XIX era habitual immobilitzar els nadons faixant-los a partir de la creença falsa que si no es feia així, la falta d'autocontrol d'aquests els generaria autolesions.

ventiva de caràcter divulgatiu i educatiu que ha d'abastar aspectes psicològics, educatius, socials, jurídics i normatius que, a més, la diversitat de serveis que intervenen en àmbits comunitaris i educatius poden desenvolupar de forma eficaç.

Si el de l'actuació protectora fos l'únic escenari d'actuació dels poders públics, forçosament ens hauríem de limitar a avaluar uns fets concrets —com fa el dret positiu—, i a considerar si els fets observats estan contemplats en el marc legal de referència i si es vulneren alguns dels drets dels menors contemplats en aquest o no.

Des d'una consideració extensiva de les necessitats de la infància aquestes són difícilment reduïbles a una relació tancada. Per descomptat que existeixen unes necessitats que en cas de no ésser satisfetes posen en un compromís important la viabilitat de la vida i la seva continuïtat d'una forma adaptativa i sana. Però la societat actual, sotmesa a canvis i readaptacions moltes de vegades vertiginosos, planteja nous reptes des del moment que el seu propi dinamisme genera situacions abans mai no observades i formes d'interacció per les quals no hi ha referents anteriors que permetin aventurar quina és la resposta satisfactòria. En aquest sentit, la perspectiva de les necessitats de la infància s'ha d'entendre com un marc divers i dinàmic que ha d'ésser revisat i consensuat socialment de forma continuada, però que exigeix una definició clara i decidida d'aquestes necessitats.

Aquesta perspectiva, que indubtablement també pot ésser útil per a la funció protectora i reeducativa, entre d'altres, presenta el problema social dels límits en la definició, conceptualització i, sobretot, valoració de les diverses situacions presentades (en el sentit extens de l'accepció), atès que com sabem, existeixen nombroses situacions que formen part del cos-

tum o d'allò socialment acceptat, que poden impedir o afectar negativament el desenvolupament equilibrat dels nins i nines i que avui no consideram objecte de la intervenció dels serveis de protecció (p.ex.: certes situacions que es poden generar derivades de la pràctica de l'esport infantil competitiu pseudoprofessional, alguns programes televisius en què els menors intervenen de forma poc adaptada a les seves possibilitats cognitives, alguns centres d'"internament" de menors de curta edat en períodes de vacances, etc.).

Per una construcció d'una teoria de les necessitats de la infància

L'exigència de la construcció d'un marc de necessitats específiques de la infància ve emparada per la pròpia especificitat del col·lectiu infantil així com per la seva situació de dependència respecte dels "sistemes adults". Tot i que sembla que en determinades ocasions s'oblida, ja fa molts d'anys que es té consciència de l'existència d'un món infantil distint de l'adult. A més, alguns autors⁴ han cregut apreciar una certa regressió en les conquestes fetes durament al llarg del segle xx que entenen a la infància com un grup amb necessitats pròpies.

La necessitat de definir aquestes necessitats és especialment significativa en el cas dels menors d'edat ja que només a partir d'aquesta definició podrem orientar les actuacions que considerem adequades i, més enllà del que figura als textos legals, millorar els patrons d'atenció a la infància. Dit amb altres paraules, consideram més eficaç la generalització de certes bones pràctiques educatives entre les famílies que una exigència d'actuació educativa fixada mitjançant determinada normativa. Òbviament, amb aquesta afirma-

4. Postman, (1983); Viguer i Serra, (1998); i d'altres.

ció no volem relativitzar les diferents normes legals que regulen l'atenció i la protecció a la infància, més bé al contrari, pensam que seria desitjable un major diàleg entre instàncies educatives, socials i jurídiques per tal d'intentar reduir la distància que en ocasions separa la norma de la necessitat.

Doyal i Gough (1992) exposen de forma molt clara la necessitat de no caure en el relativisme, malgrat el caràcter canviant de les necessitats socials, per tal de disposar d'uns objectius que permetin orientar les actuacions dels diferents poders significatius en relació a la gènesi i atenció a les necessitats socials:

“La coherencia del concepto de progreso social depende de la convicción de que algunas formas de organización social son más idóneas que otras en lo que atañe a la satisfacción de las necesidades humanas. Una política que pretenda impulsar tal progreso quedará empañada en su finalidad moral a menos que demuestre que de ella se siguen como resultado mejoras en la satisfacción de necesidades. Así puede observarse en lo que respecta a los diversos intentos de defender y estimular el Estado del bienestar. A la luz de las diferencias nacionales entre las medidas de promoción de bienestar y los distintos niveles de prosperidad dentro de cada una de las naciones, se hace necesario algún criterio para diferenciar entre buenos y malos sistemas de bienestar, con el fin de hacer posible la defensa de unos y la reforma de los otros. Queda de nuevo de manifiesto que sólo un concepto coherente de necesidades objetivas puede realizar esta tarea. Es este el motivo por el que ha de abordarse y resolverse en esta obra la amenaza que supone el relativismo para dicho concepto. [...] En su forma presente, todas estas posturas acaban por presuponer implícitamente lo que pretenden negar: alguna noción de necesidades humanas universales.”⁵

En el cas concret de les necessitats de la infància, pareix obvi que, d'una forma implícita,

les aportacions de la medicina; especialment la pediatria, de la pedagogia, de la psicologia evolutiva i contextualista (especialment Bronfenbrenner) i de les orientacions sociològiques, culturalistes i antropològiques basades en el procés de socialització, ja efectuen importants referències a la qüestió.

En abordar les característiques del desenvolupament humà en cada una de les seves etapes, és impossible no abordar la definició de les necessitats bàsiques i universals de l'espècie humana, atès que aquestes característiques són considerades pròpies de tota l'espècie humana —universals, doncs— i modificades culturalment només en la seva forma, però no en el contingut essencial de la necessitat.

De forma esquemàtica, les orientacions científiques que han aportat coneixements generatius a la qüestió que tractam han estat les següents:

1. Orientacions basades en processos de desenvolupament psicofísic (Piaget, Vygotsky, Freud, Wallon, Werner, Bowlby).
2. Orientacions basades en processos de desenvolupament psicosocial (Kolhberg).
3. Orientacions basades en processos de desenvolupament social. Teories de la socialització (Baumrind, Habermas, Mead, Rössner, etc.).

Ja en un sentit específic, històricament han existit diferents formes explícites d'apropament a la conceptualització de les necessitats humanes (Heller, Maslow, Gough i Doyal, Bradshaw, Max-Neef, entre d'altres) que han estat útils per a la construcció del sistema de benestar social i en concret, els sistemes de prestació de serveis socials.

Per a nosaltres, seguint la línia definida per Max-Neef (1993), les necessitats són categories existencials i axiològiques que

5. Doyal, L.; Gough, I. Teoría de las necesidades humanas. 1992, p. 49.

s'interrelacionen i interactuen i que posseeixen una doble condició existencial que les presenta com a carència i com a potencialitat. Carència pel que suposen de risc futur o dany present i potencialitat en tant que sabem que les condicions objectives socials i familiars a les que estan sotmesos molts de nins i nines limitaran greument i de forma irreversible el seu desenvolupament personal i social.

En aquest sentit, les necessitats són enteses com a inputs (recursos-mediadors) i outputs (satisfactors) dels processos bàsics. Ja a l'estudi Bases per a la planificació del serveis socials a Mallorca (1990), es recollia aquesta manera d'entendre les necessitats. Vegem a continuació una adaptació del que es plantejava a l'estudi esmentat en el cas concret de la infància:

Necessitats (inputs/recursos i outputs/satisfactors).

1. Manteniment i desenvolupament psico-físic. Salut.
2. Relacions interpersonals i socials. Entorn personal, familiar i comunitari. Desenvolupament psicosocial i comunicació. Socialització primària.
3. Processos d'integració institucional. Socialització secundària.

Modificadors dels diversos processos:

1. Determinants individuals-interpersonals. Aspectes evolutius que contextualitzen les necessitats:
 - a. dimensions cognitives
 - b. dimensions afectives-emocionals
 - c. dimensions competencials: habilitats i estils d'afrontament
2. Familiars. Estructura, dinàmica i estratègies familiars.
3. Determinants situacionals-institucionals. Agents de socialització implicats (família, escola, etc.), sistemes de suport social.

Processos de reeducació, resocialització i canvi programat.

4. Determinants socials. Situació social. Models culturals.

Cada un d'aquests àmbits de generació i d'atenció a les necessitats planteja la possibilitat de múltiples intervencions des de tots els nivells dels serveis socials que impliquen actuacions de diversos nivells públics i privats.

A més, pel que suposa de sensibilització i educació social així com també d'eficàcia tècnica també caldria incidir en la millora dels nivells de reconeixement legal de les necessitats i dels nivells de reconeixement tècnic de les necessitats especialment pel que fa al disseny d'instruments d'avaluació i programes d'intervenció eficaços.

En l'actualitat, aquesta perspectiva està present en la proposta definitòria d'un marc d'actuació d'alguns serveis de l'Administració pública, que consideren que aquesta orientació ha d'emmarcar totes les actuacions dels serveis socials competents en la matèria, especialment en l'atenció als menors.

Òbviament aquesta no és una qüestió senzilla, atès que, com ja hem esmentat, més enllà del reclam a la consideració de la "perspectiva de les necessitats de la infància", com a marc de referència, molts de serveis aborden la intervenció sobre la infància únicament des del moment en què s'ha produït risc o desemparament o que el menor ha infringit la llei. En aquest moment la situació de crisi no fa més que retardar una concepció extensiva de les necessitats de la infància, atès que la major gravetat de les situacions de necessitats que arriben als serveis socials generen una certa retracció en els objectius vinculats amb actuacions que fomentin la igualtat i la qualitat de vida.

En conseqüència, cal demanar-nos per les necessitats de la infància en aquest moment

històric, pels “valors socials” que de la infància existeixen i les pràctiques que aquests generen, per les circumstàncies *empíriques* a què està sotmesa en els diferents contextos econòmics, familiars, veïnals i culturals i, com a reflex d'aquestes variables, i cal demanarnos també pel marc normatiu on aquestes es defineixen a diversos nivells, de més general a més concret, de les Declaracions Universals als desenvolupaments normatius específics i sectorials.

Només d'aquesta manera es podrà construir un marc referencial que no es limiti al marge que la norma fixa atès que el dinamisme de la societat actual genera dificultats per poder transformar en normes específiques les diverses respostes que cal donar a diferents necessitats de la infància. Dret i atenció a necessitats han d'intentar confluïr de forma permanent. El primer suposa un reconeixement de la necessitat que determina responsabilitats —en aquest cas públiques i privades— i que a més genera conseqüències. Pel que fa a l'atenció a la infància, això és positiu atès que quali-

fica determinades actuacions i en propugna el foment o reprova i sanciona l'existència, però en qualsevol cas, mai no podrà substituir (i òbviament no ho pretén) l'actuació privada que es desenvolupa en el context familiar i social que s'ha de nodrir no només de l'exigència legal sinó també de pràctiques culturals i educatives, convivencials, afectives i igualitaristes positives per l'existència i desenvolupament dels menors i que a més de prestar atenció al conjunt de necessitats presents d'aquests també posin les bases d'una adequada evolució futura.

Per descomptat que aquestes actuacions no es limiten només a l'actuació en l'àmbit privat de la família sinó que també cal engegar actuacions socials que cobreixin allò que les famílies no poden o no saben assolir i que generalment es relaciona amb situacions de desigualtat social i de manca d'oportunitats per a determinats col·lectius i que impliquen handicaps que van més enllà de les possibilitats o expectatives de les famílies més desafavorides.

Bibliografia:

BRONFENBRENNER, U. *La ecología del desarrollo humano*. Madrid: Visor, 1979.

AUTORS DIVERSOS. *Bases per a la Planificació de l'Acció Social a Mallorca. Estudis Sectorials*. Palma: Consell Insular de Mallorca, 1990.

DOYAL, L.; GOUGH, I. *Teoría de las necesidades humanas*. Barcelona: Icaria/ FUHEM, 1992.

MAX-NEEF, M. A. *Desarrollo a Escala Humana: Conceptos, Aplicaciones y Reflexiones*. Barcelona: Editorial Icaria, 1993.

OCHAÍTA, E.; ESPINOSA, M.A. *Hacia una teoría de las necesidades infantiles y adolescentes. Necesidades y derechos de la infancia y la adolescencia en el marco de la Convención de Naciones Unidas*. Madrid: Mac Graw-Hill-UNICEF, 2004.

POSTMAN, N. *La desaparición de la infancia*. Madrid: Circulo de lectores, 1983.

UNICEF. *Manual de aplicación de la Convención sobre los Derechos del Niño*. New York: UNICEF, 2004.

VIGUER, P.; SERRA, E. *La infancia de fin de siglo*. Madrid: Síntesis, 1998.